

Casper Andersen

For arbejderen, universitetet og videnskaben

Gerson Trier og Kristian Erslev i
Folkeuniversitetet 1898-1918

Som jeg ser det, består intellektuel historie i beskrivelser af, hvad de intellektuelle havde gang i på et givent tidspunkt og af deres interaktion med det øvrige samfund. (Rorty 1998: 68)

Denne artikel tager afsæt i det danske Folkeuniversitets tidlige historie og stiller skarpt på to af de vigtigste drivkræfter i en institution, der udgjorde en væsentlig brik i den danske folkeoplysning i tiden efter år 1900. Den ene er den revolutionære socialist og arbejderoplyser Gerson Trier, næstformand i Københavns Folkeuniversitetsforening 1898-1918, den anden historikeren og universitetspolitiker Kristian Erslev, der var formand for Folkeuniversitetsudvalget ved Københavns Universitet 1898-1907. Det vil blive påvist, at deres engagement i institutionen var drevet af vidt forskellige motiver. For Trier var det et ønske om at etablere de oplysnings tiltag, den spirende arbejderbevægelse ikke selv var i stand til at skabe for det voksende og interesserede københavnske proletariats, mens Erslev så institutionen som et led i en redefinering af universitetets rolle i forhold til det omgivende samfund. Fælles for dem begge var, at de i kampen for institutionen manøvrerede i et ideologisk landskab af muligheder og modstand. Et ideologisk landskab som denne artikel bidrager til kortlægningen af. Den indplacerer Erslevs og Triers engagement i Folkeuniversitetet i en bredere biografisk kontekst og åbner derved en historiografisk vej ind i de ideologiske fraktioner og grupperinger, der tegnede tidens københavnske folkeoplysning.

I. Folkeuniversitetet i det danske oplysningslandskab

Artiklen præsenterer rike kronologiske institutionshistorier, der er godt behandlet i den eksisterende litteratur (Wilkens 1924; Albeck 1984; Persson 1998), men i det

følgende gives et signalement af Folkeuniversitetets praktiske arbejde og ideologiske platform med henblik på at indplacere Triers og Erslevs virke i institutionen.

De første foredragsrækker ved Folkeuniversitetet løb af stabelen i foråret 1899, og det blev hurtigt et vidt forgrenet net, der rundt i landet udbød folkelige universitetsforedrag til alle interesserede. Det var dog i de større byer og især København, at det nye Folkeuniversitet udfyldte et tomrum i tidens folkeoplysning.¹ Institutionen var organiseret på den måde, at et udvalg ved Københavns Universitet, *Folkeuniversitetsudvalget* (FUU), stod for udvælgelsen af foredragsholdere og emner. Rundt i landet oprettedes på lokalt initiativ *Folkeuniversitetsforeninger* (FUF'er). Deres opgave bestod i at vælge blandt de af FUU udvalgte foredragstilbud og organisere det praktiske omkring afviklingen af dem. Denne arbejdsdeling mellem FUU og FUF'er havde man hentet fra den vigtigste inspirationskilde, den engelske *University Extension Movement*, og den afspejlede det helt centrale i Folkeuniversitetets sigte, nemlig at det var universitetets videnskabelige viden, der skulle udbredes til befolkningen. I Folkeuniversitetets paragraffer 4 og 5 slås kompetencefordelingen mellem FUU og FUF'erne eftertrykkeligt fast, og den skulle sikre, at undervisningens indhold ikke blev dikteret af eksempelvis politiske eller religiøse interesser i de respektive FUF'er (Wilkens 1924: 4; Welch 1973). Universitetet skulle stå som garant for, at undervisningen var funderet på videnskaben og ikke andet. Som formand for FUU sad Erslev i toppen af organisationen, mens Trier fra sin position som næstformand i FUF København havde forbindelsen til Folkeuniversitetets vigtigste målgruppe i København, arbejderne, der i hovedstaden udgjorde 40 % af deltagerne de første 25 år (Persson 1998: 74).²

FUU bestod af en lille gruppe ansatte ved Københavns Universitet med de yngre udvalgsmedlemmer som de vigtigste ideologiske arkitekter og organisatoriske drivkræfter i Folkeuniversitetets første år. Flere af dem havde forbindelse til det intellektuelle miljø centreret omkring *Studentersamfundet*, der spillede en afgørende rolle i Folkeuniversitetets oprettelse og tidlige virke. Studentersamfundet blev stiftet i 1882 efter et opgør i den mere konservative *Studenteforeningen* og blev hurtigt et samlingspunkt for en broget skare af ældre og yngre intellektuelle på den radikale fløj (ca. 500 i alt), der ønskede at bekæmpe tidens autoriteter på en række kultur- og samfundsområder (Trier et al 1907; Korsgaard 1997: 249-51). Folkeoplysningstiltag var et led i denne bestræbelse. Umiddelbart efter stiftelsen af samfundet påbegyndte en række fremtrædende medlemmer *Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere*, der med mere end 1500 deltagere årligt op gennem 80'erne og 90'erne var en stor succes (Trier et al 1907: 49-65; Skovmand 1949: 58-69). Det var også i Studentersamfundets lokaler, at docent i filosofi og sociologi ved Københavns Universitet og senere medlem af FUU, Claudius Wilkens, i en tale i 1896 affyrede det, der

med rette siden er blevet betragtet som startskuddet til et folkeuniversitet på dansk grund (Wilkens 1896). Selvom der var både personmæssige og ideologiske overlap mellem Folkeuniversitetet og Studentersamfundet, lagde FUU i en række konkrete tilfælde afstand til Studentersamfundets radikalisme. Det skete eksempelvis i forlængelse af Brandes' berygtede Sorøtale, der i 1902 pusede til de glødende modsætninger mellem radikale og grundtvigianere i tidens kulturkamp (Albeck 1984: 182-84; Korsgaard 1997: 274-76). Et andet og nok mindre kendt eksempel indtræf, da FUU skred ind over for den ateistiske socialist Vilhelm Rasmussen, der med et evolutionsteoretisk udgangspunkt i 1901 i en foredragsrække havde polemiseret mod kristendommen på en ifølge FUU uacceptabel måde (Rasmussen 1903-04; Albeck 1984: 169-172). I det omfang Folkeuniversitetet kan kaldes radikalt, var det ikke den brandesianske genidrykende *Aristokratiske Radikalisme*, men snarere Høffdings *Demokratiske Radikalisme*, der prægede institutionen – en filosofisk position, der med dens relative optimisme i forhold til den bredere befolknings potentiale og dens insisteren på intelligentsiaens demokratiske ansvar, da også var langt bedre forenelig med et folkeligt oplysningsarbejde (Hjermitsev 2006: 22-32).

Med tilknytningen til de yngre kræfter på Københavns Universitet var Folkeuniversitetet influeret af de positivistiske strømninger, der især gjorde sig gældende ved det filosofiske og det naturvidenskabelige fakultet (Koch 2004; Kjærgaard (red.) 2006). Ideologisk slog Folkeuniversitetet sig op på at viderebringe erfaringsbaseret positiv viden udfundet ved den videnskabelige metode, som man mente at særligt naturvidenskaberne inkarnerede. I praksis omhandlede 552 af de i alt 1350 foredragsrækker, der afholdtes i de første 25 år, da også naturvidenskabelige emner, som var efterspurgt blandt tilhørerne i en tid, hvor videnskabs- og teknologibegejstringen stortrivedes (Hjermitsev, Andersen & Kjærgaard 2006: 368-74).

Influert af positivistisk ideologi, radikale strømninger og med en udpræget naturvidenskabelig profil fik Folkeuniversitetet hurtigt et anstrengt forhold til højskolebevægelsen. Kræfter inden for såvel højskolebevægelsen som det nye Folkeuniversitet arbejdede for samarbejde eller i det mindste fredelig sameksistens institutionerne imellem. Det gjaldt, som vi skal se, også Trier og i endnu højere grad Erslev, der i forhold til højskolen fulgte forsoningens linje. Han stod på venskabelig fod med forstanderen ved Askov Udvidede Højskole, Ludvig Schrøder, og var medvirkede til, at en række førende højskolefolk underviste i Folkeuniversitetets første sæsoner (Albeck 1984: 136-46). Selvom der i første omgang var succes med at etablere et samarbejde mellem Folkeuniversitet og Folkehøjskole kom det efter en række offentlige konfrontationer allerede i 1902 til et officielt brud mellem de to institutioner (Wilkens 1924: 27-28; Albeck 1894: 183-184). I det unge Folkeuniversitet

havde man et for anstrengt forhold til det grundtvigianske national-kristelige dannelsesprojekt, ligesom mange højskolefolk fandt, at den nye institution bevægede sig ind på højskolens enemærker og smagte for meget af København, fritænkeri og en gold videnskabelighed, der ikke var befordrende for folkets dannelse. Den ideologiske afstand viste sig i det lange løb for stor.

Ophøjelsen af den positivistiske videnskabelighed bragte Folkeuniversitetet på kollisionskurs med højskolebevægelsen, men standpunktet gik anderledes godt i spænd med de idéer om videnskab, der gjorde sig gældende i den unge danske arbejderbevægelse. Her dominerede i forskellige varianter det synspunkt, at videnskaben – og i særdeleshed naturvidenskaben – var en forbundsfælle i den socialistiske kamp mod det bestående. Denne grundtanke kom til udfoldelse på en række måder – fra en tro på videnskaben som en allieret historisk kraft i kampen for den socialistiske emancipation til mere jordbundne idéer om, at arbejderklassen var vel tjent med et øget kendskab til videnskabens metoder og resultater (Finneman 1985: 72-121).

I FUU så eksempelvis Wilkens gerne, at Folkeuniversitetet virkede for at nedbryde økonomiske skel i befolkningen (Wilkens 1898: 5) og flittige undervisere i Folkeuniversitetet som den unge Peter Munch lagde stor vægt på den forskel, institutionen kunne gøre på det sociale område (Munch 1902). Konkret var der imidlertid kun få socialister, der underviste ved Folkeuniversitetet. Cand. mag. Vilhelm Rasmussen og dr. phil. Gustav Bang var vel nok de væsentligste undtagelser. I forhold til det organisatoriske arbejde i Folkeuniversitetet gjorde dette sig i endnu højere grad gældende. Undtagelsen, der bekræftede denne regel, var Gerson Trier.

II. *Gerson Trier*

Den revolutionære københavnske socialist og arbejderoplyser Gerson Trier var blandt de mest aktive i det tidlige Folkeuniversitet. Allerede året inden institutionens oprettelse argumenterede han i en artikel i det nystiftede *Dansk Tidsskrift* glødende for nødvendigheden af et folkeuniversitet på dansk grund:

Denne Skat [videnskaben] som hidindtil kun har været tilgængelig for et Mindretal, der ikke fik Adgang til den efter Trang og Evne, men i det hele og store efter social Stilling og Fødsel, er det den ny Bevægelse vil mynte ud, saa at den kan blive alles Eje [...] Dette Maal kan ikke nås på en Studs. Hele den nuværende økonomiske Ordning af Samfundet lægger mægtige Hindringer i vejen herfor. Men indtil lykkeligere Samfundstilstande ned rive sociale og økonomiske Skillemure, kan Folkeuniversitets-bevægelsen allerede nu gøre store Skridt ind paa de Veje, der en Gang kan føre til Maalets Virkeliggørelse. (Trier 1898: 564)

Trier udtrykte her en spænding mellem på den ene side et stærkt ønske om at udbrede 'videnskabens skat' under de eksisterende samfundsforhold og en ligeså stærk bevidsthed om den socialistiske revolutions nødvendighed – en spænding der kom til at præge hele hans virke i den københavnske folkeoplysning. I artiklen i *Dansk Tidsskrift* blev denne spænding afvejet i et forsøg på at bygge bro til højskolebevægelsen. Den ene af *Dansk Tidsskrifts* redaktører, den senere forstander ved Askov Udvidede Højskole og Kulturminister for Venstre, Jakob Appel, havde i tidsskriftet skrevet i rosende vendinger om University Extension bevægelsen, som han mente kunne bidrage til at styrke folkeoplysningsarbejdet og nedbryde skel i folket (Appel 1898: 62-68). For Trier tilbød *Dansk Tidsskrifts* spalter et forum, hvor den i højskolekredse rodfæstede og udtalte skepsis over for folkeuniversitetstanken kunne imødegås. Han forklarede læserne "at der ikke kan blive Tale om nogen Konkurrence mellem vore Højskoler og Folkeuniversitetet. Dertil er Grundplanen for deres Virksomhed alt for forskellig [...] Meget snarere vil de to Institutioner kunne arbejde Haand i Haand." (Trier 1898: 567-68)

I det lange løb mislykkedes indsatsen for at bygge bro til højskolebevægelsen, som socialisten Trier næppe heller var den oplagte kandidat til at forestå. Han havde imidlertid større succes og indflydelse internt i Folkeuniversitetet. Samme år som han skrev artiklen til *Dansk Tidsskrift*, tog han initiativ til oprettelsen af FUF København, en forening han var næstformand i til sin død i 1918. Han var her ansvarlig for det praktiske omkring afviklingen af den folkelige universitetsundervisning i København, såsom opkrævning af deltagergebyr, godtgørelse af foredragsholderens rejseudgifter og organisering af lokaler. Han tjente endvidere som et vigtigt bindeled mellem de københavnske arbejdere og den nye institution i en periode, hvor arbejderbevægelsen havde yderst vanskeligt ved at realisere konkrete oplysningstiltag henvendt til arbejdere.

Triers engagement i det apolitiske folkeuniversitet hang uløseligt sammen med de institutionelle muligheder og begrænsninger, der knyttede sig til hans position i det københavnske oplysningslandskab. Han havde taget magistergrad i fransk ved Københavns Universitet i 1876 og overtog i 1883 ledelsen af et dansk handelshus' afdeling i London. I England fik han kendskab til den succesfulde University Extension og kom i venskabelig forbindelse med Friedrich Engels, hvilket tilsyneladende var skelsættende. Det var som overbevist socialist af den revolutionære støbning, at han i 1888 vendte tilbage til København og meldte sig ind i Socialdemokratiet (Christiansen 1984: 22-23). Ved sin hjemkomst gik Trier ind i et arbejde for at etablere oplysningstilbud henvendt til københavnske arbejdere. I 1880'erne var der få tilbud henvendt til denne voksende gruppe og fra arbejderbevægelsens egne rækker udgik der stort set ingen (Steffensen 1994).⁴ Trier havde kun været tilbage i København

kort tid, inden han sammen med kammeraten Nicolai Petersen i januar 1889 i *Socialdemokraten* annoncerede et arbejderkursus med sprog, naturvidenskab, matematik, historie, geografi og socialøkonomi (Karl Marx' teorier) på programmet. Kurset kørte frem til september, hvor det stoppede på grund af manglende tilslutning. Sammen med Nicolai Petersen begyndte Trier samme år at udgive det revolutionært socialistiske tidsskrift *Arbejderen*. Her rejste Trier en så hård kritik af Socialdemokratiets reformlinje, at han i 1890 blev smidt ud af partiet, som han havde siddet i hovedbestyrelsen for. Han dannede efterfølgende *Det Revolutionære Socialistiske Arbejderparti*, (Jeppesen 1981: 7-37), og det var inden for dette parti, at han i 1892, igen med Nicolai Petersen, iværksatte sit næste og nu mere ambitiøse oplysningstiltag, *Den ny Arbejderskole*. Trier skrev i *Arbejderen*, at skolen kunne give arbejderne mulighed for ”at samle våben til brug i kampen for tilværelsen” (citeret efter Jeppesen 1981: 42). Undervisningen var lagt an på det politiske med vægt på borgerlig kontra socialistisk økonomi. Skolen fandt tilstrækkeligt elevgrundlag, og det var igennem sin ledende stilling ved skolen, at Trier tog initiativ til oprettelsen af FUF (Persson 1998: 20-32).

I 1901 blev han taget til nåde i Socialdemokratiet. Det afholdt ham dog ikke fra at slå på den revolutionære tromme først og fremmest igennem det første danske videnskabelig-socialistiske tidsskrift *Socialisten*, hvortil han fra 1903 til 1917 skrev mere end 80 artikler (Jeppesen 1981: 47-49; Skovmand 1949: 126-132). Han var endvidere en af hovedkræfterne bag oprettelsen af *Den socialdemokratiske partiskole*. Denne begyndte undervisningen i 1910 efter mere end ni års udvalgsarbejde for at få de mange hensigts erklæringer om en partiskole realiseret i praktisk skolevirksomhed. Trier fungerede her som lærer, og målet var at uddanne partisoldater. Skolen var ingen succes. På trods af Triers stædige argumentation lykkedes det ikke at gøre den til en dagskole. De få elever, der dukkede op, havde en 10 timers arbejdsdag bag sig, inden de tog plads bag pultene, hvilket selvsagt ikke fungerede til hverken lærernes eller elevernes tilfredshed (Steffensen 1994: 19-22). Da Socialdemokratiet i 1915 gik med i den radikale Zahle-regering, trådte Trier prompte ud af partiet i protest over – som han formulerede det i udmeldelsesbrevet til Stauning – på sine gamle dage at ”stå midt i et nyt borgerligt parti” (citeret efter Jeppesen 1981: 69). Heller ikke efter Triers udmeldelse og død et par år senere kom der for alvor gang i Socialdemokratiets oplysningsarbejde. Den væsentligste årsag til dette var, at man prioriterede den sociale kamp højere end oplysningsvirksomhed, når der skulle uddeles midler fra den slunkne partikasse (Korsgaard 1997: 257-258).⁴ Indtil da kompenserede andre grupper for manglen på oplysningsudbud udgående fra arbejderbevægelsens egne rækker. Både Studentersamfundets Aftenundervisning og Folkeuniversitetet vidner om dette, og den succes disse oplysningstiltag

nød viser, at de opfyldte et presserende behov. Oplysningsvirksomheden var her erklæret upolitisk, men folk med forbindelse til arbejderbevægelsen – det gjaldt både arbejderen der gik til undervisningen og organisatoren Trier – fandt det alligevel værd at bruge tid på Folkeuniversitetet.

Triers virke i folkeoplysningen inkarnerer således en spænding, der gjorde sig gældende i spørgsmålet om arbejderoplysning hele perioden igennem: Skulle den være socialistisk agiterende eller sigte på almindelig og oplysning? For Trier var svaret et soleklart både-og. Selvom han forblev revolutionær socialist og eksempelvis engagerede sig i den fejlslagne socialdemokratiske partiskole, var han også den vigtigste drivkraft i FUF København, der var den dårligst tænkelige platform for socialistisk agitation. Som anført fremgik det af Folkeuniversitetets formålsparagraffer, at det var FUU, der stod for udvælgelse af foredragsholdere og emner – ikke mindst for at forhindre politisk agitation fra FUF'ernes side. Denne kompetencefordeling blev stadfæstet i praksis allerede i 1901-02, hvor der var optræk til et opgør mellem på den ene side revolutionære socialistiske kræfter i FUF og på den anden side FUU. Baggrunden var, at den konservative og ansete nationaløkonom, Harald Westergaard, efter ønske fra FUF København havde holdt forelæsninger over Karl Marx' teorier. Forløbet havde tiltrukket mange arbejdere, der dog var meget utilfredse med Westergaards fremstilling. De ønskede, at foredragene skulle holdes af én, der støttede teorierne. Derfor stillede de forslag om afholdelse af foredragserien igen – denne gang med Triers revolutionære kammerat Nicolai Petersen som forelæser. Petersen formåede ikke at overbevise FUU om, at han havde de rette kvalifikationer, og forelæsningerne, der med Petersen ved roret utvivlsomt var blevet socialistisk agiterende, blev ikke til noget. (Persson 1998: 83-85; Albeck 1984: 196-200). Som tilfældet havde været i forhold til Folkehøjskolen, satte FUU sig således også igennem over for FUF og fastslog, at Folkeuniversitetet ikke var et sted for ideologisk kamp, men derimod for almen oplysning og udbredelse af det, man hævdede, var den rene videnskabs resultater og metode.

Trier forfulgte forskellige mål i de organisatoriske rammer, der var til rådighed. Ønsket om politisk agitation søgtes indfriet gennem arbejderbevægelsens sporadiske tiltag, hvor han fra sin noget perifere position på den yderste venstrefløj ofte kom til kort. I Folkeuniversitetet arbejdede han for den apolitiske oplysning og var derved med til at skabe tilbud til københavnske arbejdere i en periode, hvor tilbud fra arbejderbevægelsens egne rækker mest glimrede ved deres fravær. Han havde allerede i det tidlige udvalgsarbejde i forbindelse med FUF's oprettelse advaret mod at bruge den nye institution i arbejderbevægelsens politiske agitation (Persson 1998: 28, 85; Albeck 1984: 119-126). Den revolutionære socialist var indforstået med kompetencefordelingen mel-

lem FUU og FUF og fortsatte da også uændret sit arbejde i foreningen efter, at FUU havde statueret et eksempel i Westergaard-sagen på bekostning af kammeraten Nicolai Petersen. Trier var dog stadig optaget af, hvordan FUF kunne virke til særlig gavn for proletariatets svageste. Han tog eksempelvis initiativ til en foredragsrække, der henvendte sig arbejdsløse københavnere, og som derfor var gratis. Foredragene sigtede på det praktisk anvendelige og omhandlede tekniske emner som 'Cement og kalk' samt sundhedsmæssige spørgsmål såsom 'Tuberkulose' og 'Uimodtagelighed for Smitsoter'. Foredragsrækken kørte uafhængigt af FUU og for FUF's egen regning og risiko (Albeck 1984: 198-199). Spændingen mellem Triers virke for revolutionens fremme og for den almene oplysning var både vedholdende og produktiv.

III. Kristian Erslev

Triers virke i Folkeuniversitetet udgik fra et græsrodsniveau, og han var fra sin position i FUF i det væsentligste afskåret fra direkte indflydelse på Folkeuniversitetets ideologiske program. I den henseende var kontrasten skarp til Kristian Erslev, der som formand i FUU bestred den øverste post i den lille organisation. Dette gav Erslev mulighed for at gøre sin indflydelse gældende på andre niveauer end Trier.

I sit tobindsværk om Kristian Erslev beskriver Leo Tandrup, hvorledes Erslev efter århundredeskiftet langsomt mistede tiltroen til den kildekritiske metode, som han havde arbejdet for at få udviklet og indført på dansk grund. I stedet flyttede han sig fra en positivistisk *historieforskning* i retning af en Nietzsche-inspireret *historieskrivning* for livet. Da han imidlertid savnede kunstnerisk evne til at foretage dette spring, opgav han fra 1912 stort set sin aktive karriere som historiker og kastede sig over administrative opgaver blandt andet som rektor for Københavns Universitet og siden som direktør for Carlsbergfondet (Tandrup 1979). På en række punkter var der imidlertid stor kontinuitet i hans karriereforløb. Erslev var allerede før 1912 dybt involveret i universitetspolitik og i administrative opgaver i Folkeuniversitetet. Han udarbejdede den *Virkeplan*, som Folkeuniversitetet med få ændringer kørte efter de første mange år (Olesen 1998: 14). A. B. Drachmann, der under Erslevs formandskab havde været sekretær i FUU, skrev i anledning af Erslevs 70-årsdag i 1923 i et tillæg til *Tilskueren* om fødselarens betydning for den folkelige universitetsundervisning: "Den der førte den ud i Livet, først som Sjælen i Udvalget til Sagens Forberedelse, dernæst som Formand for det Udvalg, der i de første Aar organiserede og ledede Undervisningen, det var Erslev" (Drachmann et al 1923: 31). Erslev var central i bestræbelserne på at få Folkeuniversitetet op at stå og var efterfølgende selv blandt de flittigste forelæsere. Som det nu vil blive

udfoldet, inddrog han endvidere Folkeuniversitetet i en kamp for at forskyde magtbalancen på Københavns Universitet og dermed også i forsøget på at redefinere Universitetets selvforståelse og forhold til det omgivende samfund.

Niels Petersen har rammende beskrevet, hvorledes Københavns Universitet i de sidste årtier af det 19. århundrede fremstod som en Janusskikkelse. Det ene ansigt repræsenterede Universitetet som en kongelig institution, en del af det traditionelle statsapparat, på linje med Kongehuset, Kirken og Hæren. Men Universitetet havde også et andet ansigt, der repræsenterede fakulteternes eller fagenes universitet. Den side orienterede sig internationalt, og her var det ikke en bestemt samfundsopfattelse, men den kritiske filosofi og positivistiske videnskabelighed, der var selvforståelsens ideologiske opdrejningspunkt. Denne splittelse på Universitetet var i udpræget grad bundet op på en generationskløft, idet en ældre generation af national-konservative professorer stod over for en positivistisk og ofte radikal fløj, der op gennem 90'erne begyndte at få magt på Universitetet (Petersen 1993: 377-78). Splittelsen kom tydeligst til udtryk i en magtkamp mellem Universitetets ledende organer, henholdsvis *Konsistorium*, der i kraft af et anciennitetsprincip var styret af ældre, mere konservative professorer og *Den akademiske Lærerforsamling*, der talte alle undervisere og var domineret af de yngre, mere radikale kræfter med en overvægt af folk fra det voksende naturvidenskabelige fakultet og det filosofiske fakultet. Erslev hørte til den sidste gruppe, uden at han dog var mere radikal, end at han politisk set kunne være kompromisets mand.

Lærerforsamlingen var blevet oprettet ved Universitetsreformen i 1851 og var på bekostning af Konsistorium formelt blevet tildelt kompetencen til at udtrykke Universitetets meninger og ønsker i væsentlige spørgsmål (Petersen 1993: 311). De efterfølgende årtier førte det ikke til de store ændringer i Universitetets ledelse, hvor Konsistorium i praksis bevarede sin funktion som øverste organ og ikke blev udfordret nævneværdigt af Lærerforsamlingen.⁵ Dette ændrede sig imidlertid i 1890'erne, hvor afstanden mellem Universitetets to ansigter voksede sig større. Erslev spillede mod slutningen af århundredet en hovedrolle i en række hændelser, der optrappede konflikterne mellem Konsistorium og Lærerforsamlingen. Den mest konsekvensrige af disse omhandlede Folkeuniversitetet. Henvendelsen fra udvalget med Trier i spidsen og den efterfølgende oprettelse af FUU i 1898 blev mødt med modstand fra Konsistoriums side, men havde derimod Lærerforsamlingens billigelse. De følgende måneder skabte diskussionerne om Universitetets officielle forbindelse til den folkelige universitetsundervisning røre i Lærerforsamlingen, der fik en direkte anledning til at udfordre Konsistorium i 1900, hvor Folkeuniversitetet fattedes midler på grund af det overraskende store fremmøde ved undervisningen. På opfordring fra Erslev i FUU indstillede Lærerforsamlingen til, at der skulle

overføres midler fra Universitetets budget til Folkeuniversitetet. Dette modsatte Konsistorium sig, idet man argumenterede for, at Folkeuniversitetet kun havde løs tilknytning til Lærerforsamlingen og ikke officielt hørte under Universitetet. Konsistoriums afvisning af at postere beløb på budgettet til Folkeuniversitetet gav anledning til at udstille og stadfæste det formelle styrkeforhold de to organer imellem. Juristen Viggo Bentzon, der selv sad i FUU's bestyrelse, kunne gøre opmærksom på, at Konsistorium ikke havde kompetence til at afgøre, om beløbet skulle posteres eller ej. Erslev udsendte samtidig en lille bog med titlen *Den akademiske Lærerforsamling* (Erslev 1900) hvor han redegjorde for den historiske baggrund for, at Lærerforsamlingen og ikke Konsistorium havde kompetence til at udtrykke Universitetets mening i væsentlige spørgsmål. Det blev i praksis vist, at Lærerforsamlingen og ikke Konsistorium var universitetets øverste organ, og det blev tydeligt, at den hidtidige forretningsgang ikke kunne fortsætte. Dette blev startskuddet til udarbejdelsen af den universitetsreform, som trådte i kraft efter systemskiftet (Kryger-Larsen 1993: 459-469).⁶

Folkeuniversitetet spillede en rolle i denne universitetspolitiske magtkamp, men bag det taktiske spil iscenesat af de yngre kræfter med Erslev i spidsen, lå to principielle spørgsmål omhandlende Universitetets funktion. Det ene spørgsmål drejede sig om, hvorvidt Universitetet overhovedet havde pligt til at udbrede videnskabelig oplysning til den bredere befolkning. De mere konservative kræfter repræsenteret i konsistorium var tilbøjelige til at mene, at Universitetet ikke havde denne pligt. Dette hang sammen med opfattelsen af Universitetet som en kongelig institution, der først og fremmest skulle uddanne folk til embedsstanden. Modsat mente flertallet i den yngre Lærerforsamling, at Universitetet havde pligt til at udbrede videnskab og spille en mere aktiv rolle i det bredere samfundsliv.⁷ Til dem hørte Erslev der arbejdede for, at denne rolle skulle udfyldes af det nye Folkeuniversitet. Selve målsætningen var dog ikke ny i hans universitetspolitiske virke. I 1880'erne havde han i partnerskab med Peter Munch stået i spidsen for studentergruppen *Centrum*, der arbejdede for en genforening af Studenteramfundet og Studenterforeningen ud fra argumentet om, at de københavnske akademikere frem for at strides indbyrdes skulle forene deres kræfter og opfylde den oplysningsforpligtelse, som de havde over for det bredere samfundsliv (Munch 1959: 32-48, 80-90). Erslevs standpunkt var på dette punkt præget af kontinuitet. Det var endvidere en kontinuitet, der fandt videre udtryk gennem hans mangeårige virke i FUU.

Det andet principielle spørgsmål drejede sig om, hvad Universitetets virksomhed skulle funderes på. Også her var der skarpe modsætninger. Teologen og medlem af konsistorium Henrik Scharling, der havde kæmpet indædt mod 1902-reformen, skrev et modsvar til den lille bog, Erslev havde udsendt, da magtkampen mellem Konsistorium og Lærerforsamlingen kulmi

nerede. Heri hævdede han, at Erslev bevidst havde misfortolket de historiske forhold for at få indført den nye reform med ”den Jernbanefart, hvormed Radikalismen gjerne farer frem, saa snart det gælder et Nedbrydnings-arbejde”, og han rejste spørgsmålet om, hvad Universitetet har mistet derved:

Eftersom Radikalismen er født Modstander af al Tradition og al derpaa grundet Autoritet, maatte den snart vende sin Opmærksomhed mod Konsistorium, der fra gammel Tid staar som Traditionens og Autoritetens Haandhæver og kræve en Omdannelse af det i Overensstemmelse med dens politiske Program og dettes Yndlingsprincip, det brede demokratiske Princip [...] Men nu bliver det imidlertid et Spørgsmål om dette moderne Princip lader sig bringe i Samklang med de Principer hvorpaa Universitetets Virksomhed i Aarhundreder har været bygget. Det maa nemlig erindres, at hele Universitetets nuværende Ordning hviler saa godt som udelukkende paa Tradition og den ved samme hævdede Autoritet. (Scharling 1902: 13-14)

For Scharling var der ingen tvivl. Universitetet ville lide ubodelig skade ved at bygge på et demokratisk princip, der var ude af trit med dets gennem historien udviklede og derfor holdbare praksis. For Scharling var Universitetets opgave først og fremmest det traditionsbevarende og repeterende. Det var det, der sikrede institutionen gyldighed, autoritet og værdi. Den yngre universitetsgeneration så – alle deres indbyrdes forskelle til trods – anderledes på dette spørgsmål. For dem skulle Universitetet være videnskabens og den kritiske filosofis hjemsted – i positivistisk ånd forholde sig kritisk til det bestående og rydde ud i alt det, som ikke kunne stå for en nærmere efterprøvning. Disse idéer var på ingen måde nye ved århundredeskiftet, men de fandt kun gradvist institutionelt fodfæste på Universitetet og i den proces var Erslev vigtig. I kraft af sin position på Universitetet og i Folkeuniversitetet kunne han sætte handling bag tidens mange slagord. Han kom derved til at spille en hovedrolle i den langstrakte proces, hvorigennem den positivistiske videnskabelighed og den kritiske filosofis idéer fik vægt på Universitetet og – ikke mindst gennem Folkeuniversitetet – i det bredere kulturliv.

IV Konklusion

I artiklen ”Universitetsundervisning, folkelig” i *Salmonsens Store Konversationsleksikon* beskrev Trier, hvorledes Folkeuniversitetstanken på dansk grund var blevet taget op fra to sider – universitetskredsene og arbejderstanden (Trier 1907). I praksis blev det samarbejde faciliteret af Erslevs virke i FUU og Lærerforsamlingen og af Triers i FUF og arbejderforeningerne. De delte troen på værdien af videnskabelig folkeoplysning, men havde derudover vidt forskellige bevæggrunde og forudsætninger for at engagere sig i Folkeuniversitetet. Fra

sin formandspost i FUU kunne Erslev inddrage Folkeuniversitetet i den vese- rende kamp for en nyorientering af Københavns Universitet. Triers kamp var en anden, og hans position i FUF gav ham et andet udgangspunkt at arbejde fra. Han accepterede den præmis, at Folkeuniversitetet ikke kunne tjene som platform for socialistisk agitation for til gengæld at styrke en organisation med apolitisk oplysningsvirksomhed på programmet. Triers og Erslevs positioner i organisationen var med til at definere råderummet, hvori de udfoldede deres ideologiske virke. De institutionelle muligheder og begrænsninger tillod på den måde bestemte aktiviteter. En kortlægning af disse er afgørende for en intel- lektuel historie, der med Rortys prægnante formulering ”undersøger hvad de intellektuelle havde gang i på et givent tidspunkt”. En undersøgelse, der ikke stopper ved tanker, idéer og hovedværker, men som i bredere forstand beskri- ver de intellektuelles aktiviteter og samfundsmæssige roller til forskellige tider.

Noter

¹ Dette hang først og fremmest sammen med, at den veletablerede grundtvigian- ske tradition for folkeoplysning – der nok var centreret ved folkehøjskolerne men også var ramme for en omfattende foredragsvirksomhed – stod særligt stærkt på landet og i de mindre byer. I de større byer og i særdeleshed i København havde folkehøjskolebevægelsens national-kristelige dannelsesstilbud anderledes vanske- ligt ved slå igennem. (Korsgaard 1997: 216-17).

² Formanden for FUF København var fra 1900-1928 professor i fysik ved Po- lyteknisk Lærestanstalt, Alfred Lütken, der som medlem af FUU fungerede som bindeleddet til den centrale ledelse (Persson 1998: 98).

³ Fra arbejderbevægelsens egne rækker var det mest omfattende *Arbejdernes Læ- seselskab* stiftet i 1879. Langt hovedparten af dets brugere var faglærte arbejdere og håndværkere, og det var afhængigt af donationer, der bl.a. kom fra det bedre borgerskab (Hansen et al 1929).

⁴ Det var først, da den senere nationalbankdirektør C.V. Bramsnæs i 1922 efter en kongres om arbejderoplysning i Bruxelles kunne konstatere, at: ”Danmark med sin kraftige og stærke arbejderbevægelse paa Oplysningsområdet var kommet bagefter”, at der kom skred i tingene, og man med oprettelsen af AOF indledte en mere omfattende oplysningsvirksomhed (Bramsnæs et al 1934: 12). I en diskussi- on af arbejderbevægelsens forhold til almen oplysningsvirksomhed argumenterer Korsgaard for, at årsagen til at arbejderbevægelsens indsats på dette område var langt mindre omfattende end grundtvigianernes skal findes både i de materielle vilkår og i menneskesynet. Dels havde arbejderbevægelsen slet ikke samme orga- nisatoriske og økonomiske styrke som bondestanden. Dels var man præget af den socialistiske fasetæknings credo om først det materielle, siden hen det kulturelle

(Korsgaard 1997: 257-258). Korsgaard er opmærksom på, at ikke alle socialisters syn på folkeoplysning var bestemt af denne fasetænkning og fremhæver Martin Andersen Nexø som et eksempel på dette (Korsgaard 1997: 299-301). Triers virke i Folkeuniversitetet giver et andet eksempel på en aktør, der i sit virke i folkeoplysningen ikke var styret af fasetænkningens 'først brød så ånd'.

⁵ Erslev antydede, at dette skyldtes, at Konsistorium – 'Gammelmandsraadet' som han benævnte det – kørte Lærerforsamlingen ud på et sidespor, men som Petersen har påvist var den reelle årsag snarere at finde i Lærerforsamlingens voksende passivitet (Erslev 1902: 785-787; Petersen 1998: 329-330).

⁶ Her blev alderspladserne i Konsistorium afskaffet, hvilket sikrede Lærerforsamlingen hurtigere adgang til Konsistorium og knyttede fakulteterne nærmere til universitetets styrelse.

⁷ De mere fremsynede på universitetet var også bevidste om, at behovet for synliggørelse udadtil ville vokse yderligere efter Højreregeringens fald. Erslev beskrev selv, hvorledes reformen i 1902 svarede til den nye styreform akkurat som universitetsreformen i 1850 var udsprunget af de politiske ændringer i 1848 (Erslev 1902: 788).

Litteratur

Albeck, Gustav (1984): *Universitet og folk – bidrag til Folkeuniversitetets historie*, København: Gyldendal.

Bramsnæs, C.V. et al (1934): *10 Aars arbejderoplysning 1924-1934*, København: Dansk Andels Trykkeri.

Christiansen, Niels Finn (1984): "Gerson Trier", s. 22-23 i Engelstoft, Poul (red.): *Danske Biografisk Leksikon Bd. 15*, København: Gyldendal.

Drachmann, A. B. et al (1923): *Kristian Erslev 1852-1922* (særtryk af *Tilskueren*), København: Gyldendal.

Erslev, Kristian (1900): *Den akademiske Lærerforsamling*, København: Nielsen & Lydiche.

Erslev, Kristian (1902): "Universitetets nye forfatning", *Tilskueren*, vol. 17, s. 769-788.

Finnemann, Niels Ole (1985): *I broderskabets aand. Den socialdemokratiske arbejderbevægelses idéhistorie 1871-1977*, København: Gyldendal.

Hansen, L.P. et al (1929): *Arbejdernes Læseselskab 1879-1929*, København: Dansk Andels Trykkeri.

Hjermitslev, Hans Henrik (2006): "Det store menneske", s. 13-45 i Pia Rose Bøwadt & Morsing, Ole (red.): *Skabne, Magt og Vilje. Seks nedslag i den tidlige Nietzsche-reception*, København: Anis.

Hjermitslev, Hans Henrik, Andersen, Casper, & Kjærgaard, Peter C. (2006): "Populærvidenskab og folkeoplysning", s. 368-74 i Kjærgaard, Peter C. (red.): *Lys over landet 1850-1920. Dansk Naturvidenskabs Historie Bd. 3*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.

- Jeppesen, Lene (1981): *Gerson Trier – en politisk biografi*. Specialeafhandling ved Historisk Institut, Aarhus Universitet.
- Kjærgaard, Peter C. (red.) (2006): *Lys over landet 1850-1920. Dansk Naturvidenskabs Historie Bd. 3*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Koch, Carl Henrik (2004): *Dansk filosofi i positivismens tidsalder 1880-1950. Den Danske Filosofis Historie Bd. 5*, København: Gyldendal.
- Korsgaard, Ove (1997): *Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år*, København: Gyldendal.
- Kryger-Larsen, Hans (1993): ”Københavns Universitet 1902-1976”, s. 455-605 i Grane, Leif (red.): *Københavns Universitetshistorie Bd. II. Almindelig Historie 1788-1936*, København: Gads forlag.
- Munch, Peter (1902): ”Franske Folkeuniversiteter”, *Tilskueren*, vol. 17, s. 737-750.
- Munch, Peter (1959): *Erindringer Bd. I*, København: Nyt Nordisk Forlag.
- Olesen, Jens E. (1998): ”Kristian Erslev og Folkeuniversitetet 1898-1907”, s. 13-27 i Vejleskov, Hans, Olesen Jens E. & Mejer, Jørgen (red): *Folkeuniversitet: Glimt fra tiden 1898 – 1998*, København: Danmarks Pædagogiske Bibliotek.
- Persson, Bjørn Tell (1998): *Alle have adgang. Folkeuniversitetsvirksomheden i København gennem 100 år*, København: J.H Schultz.
- Petersen, Niels (1993): ”Københavns Universitet 1848-1902” s. 269-443 i Grane, Leif (red.): *Københavns Universitetshistorie Bd. II. Almindelig Historie 1788-1936*, København: Gads forlag.
- Rasmussen, Vilhelm (1903-04): *Verdensudviklingen*, København: Det Nordiske Forlag.
- Rorty, Richard (1998 [1984]): ”The Historiography of Philosophy: Four Genres.”, s. 49-75 i Richard Rorty, J.B. Schneewind, and Quentin Skinner (red): *Philosophy in History – Essays on the Historiography of Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Scharling, Henrik (1902): *Konsistorium og Den akademiske Lærerforsamling*, København: Gads forlag.
- Skovmand, Roar (1949): *Lys over landet. Arbejderoplysningens historie i Danmark*, København: Dansk Andels Trykkeri.
- Steffensen, Ole (1994): *Arbejderoplysning i Danmark 1880 – 1924*. Specialeafhandling ved Historisk Institut, Københavns Universitet.
- Tandrup, Leo (1979): *Ravn bd. I-II – Kristian Erslev: Menneske, Historieforsker, Historieskriver*, København: Gyldendal.
- Trier, Gerson (1898): ”Folkeuniversiteter”, *Dansk Tidsskrift*, vol. 1, 556-567.
- Trier, Gerson (1907): ”Universitetsundervisning, Folkelig” i Blangstrup, Chr. (red.) (1893-1911): *Salmonsens Store Konversationsleksikon: En nordisk Encyklopædi*, København: Salmonsens.
- Trier, Herman et al (1907): *Studentersamfundet gennem 25 år*, København: Gyldendal.
- Welch, Edwin (1973): *The Peripatetic University. Cambridge Local Lectures 1873-1973*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wilkens Claudius (1896): *Universitet og Folkeundervisning*, København: Gyldendal.

Wilkens, Claudius (1924): *Folkelig universitetsundervisning. Oversigt over virksomheden 1899 – 1923*, København: S.L. Møllers Bogtrykkeri.